

תוספת כתובה ככתובה

ראשי הפרקים

- א. פתיחה
- ב. נתאלמנה מן האירוסין
- ג. כתובה – דין פסיקת מקח באישות
- ד. תוספת כתובה באיילונית
- ה. תוספת כתובה בחייבי לאוין
- ו. חיוב תוספת כתובה בטוען פ"פ
- ז. סיכום

א. פתיחה

בהתחייבות הבעל בשטר הכתובה מעבר לחיוב מאתים זוז לבתולה בתנאי ב"ד (וי"א מדאורייתא) ומנה לאלמנה. לחתן יש אפשרות להוסיף ולהתחייב יותר מכך ואפילו מאה מנה.

תוספת זו נקראת בכל מקום תוספת כתובה (או תנאי כתובה): המתחדש בדין תוספת הוא שאין התוספת נידונת כחוב או התחייבות רגילה שאדם מתחייב לזולתו, אלא דבקים בה מקצת מדיני הכתובה, ואף קבלת ההתחייבות בתוספת אינה כקבלת התחייבות בעלמא.¹

וכך שנינו (כתובות נד, ב): "אע"פ שאמרו בתולה גובה מאתים ואלמנה מנה אם רצה להוסיף אפילו מאה מנה יוסיף וכו'" וברמב"ן: "משמע מסוגיין דמסתמא כותבין תוספת".²

¹ תוס' כתובות נד, ב ר"פ אע"פ וברא"ש דקבלת ההתחייבות מועילה מצד המעשה נישואין כשם שחלה עליו חובת כתובה. וכן לחלק מהשיטות א"צ קניין בתוספת. (עי"ע באבי עזרי אישות יח, יד ובמשכ"ב באבני משפט יב עמ" 55 במאמר "לקיים כל דבר".)

² יש שדייקו בלשון הרמב"ם שהמנהג להוסיף שכתב (אישות י, ז) "וכמה הוא כותב לה, אם היתה בתולה אין כותבין לה פחות ממאתים דינרים ואם בעולה אין כותבין לה פחות ממאה דינרים וזהו הנקרא עיקר כתובה" ורואים שדקדק ש"לא לפחות" ואפשר לדחות שכוונת הרמב"ם לומר שכוללים התוספת עם העיקר כמו שכתב ה"ה כאן בשם הרמב"ן.

ובגמרא "רצה לכתוב לא קתני אלא רצה להוסיף" וברש"י: "אי תנא לכתוב לא הוה שמעינן מינה שיהיה התוספת קרוי כתובה אלא כמתנה מדעתו ואין שם כתובה עליו השתא דתנן להוסיף משמע נוסף על הכתובה שתיקנו חכמים ושם כתובה עליו גם הוא".

ובהמשך במשנה נחלקו תנאים בנתאלמנה מן האירוסין אם גובה את התוספת ונפסקה הלכה כראב"ע שבנתאלמנה מן האירוסין אינה גובה את התוספת שלא כתב לה אלא על מנת לכונסה.

א"כ מיד כשלמדנו את דין התוספת, משמיענו התנא דין המחלק בין דין הכתובה מהתוספת וכן באמצעי הגביה ובקדימה ישנם חילוקי דינים בין העיקר כתובה לתוספת.

אולם בגמרא שם מנויים כמה וכמה דינים שלגביהם התוספת כתובה ככתובה לחלוטין, וכפשטות רש"י דלעיל.

ויש להתבונן במה דין התוספת כתובה הוא ככתובה, ובמה דינם מחולק ומה הסיבה לחלקם או להשוות.

בפרט שישנן שגובות כתובה ואינם גובות תוספת ויש שגובות תוספת בלבד אף שאת עיקר הכתובה היינו מנה ומאתים הפסידו מסיבה כל שהיא.

ולשון הב"ש (סח ס"ק כג) בדין שטען הבעל שלא מצאה בתולה והיא טוענת משארסתני נאנסתי דגובה עיקר כתובה "דלפ"ז כתובה ותוספת שני הפכים הם..."

במאמר זה נתמקד בדין הנשים היוצאות וגובות תוספת כתובה אף שאת עיקר הכתובה הפסידו, ומתוך כך יתברר גדר מחודש בדין התוספת.

ב. נתאלמנה מן הארוסין

כנזכר לעיל, נחלקו במשנה ריש פרק אע"פ ת"ק וראב"ע בנתאלמנה מן האירוסין יש לה תוספת או לא דת"ק סבר שגובה עיקר ותוספת וקיי"ל כראב"ע דבנתאלמנה מן האירוסין גובה רק עיקר כתובה.

ובס"פ הכותב (פט"ב ובב"מ יז,ב) הגמרא דנה בעיקר חיוב כתובה לארוסה במנה ומאתים בתנאי ב"ד. אלמנה מן האירוסין מנלן דאית לה כתובה? ומביאה הגמרא הוכחה ממשנתנו שיש חיוב כתובה לארוסה דבנתאלמנה מן האירוסין גובה עיקר ולא תוספת, ודוחה הגמרא דהתם בדכתב לה.

ובשטמ"ק בב"מ הקשה דאי אין לארוסה כתובה בתנאי ב"ד, אלא בדכתב לה וחייב עצמו במה שאינו חייב א"כ מה ההבדל בין עיקר לתוספת הרי שניהם מחויבים אך מתוקף התחייבותו?

ומתוך דכתובה מנה והמאתים אינו צריך לכתוב לה מאירוסיין דבזה יתחייב בע"כ בנישואין, אבל תוספת כותב לה כדי שלא יחזור בו בנשואין.

ולכן הכתיבה של המנה ומאתים מיותרת ומחייבת אותו מאירוסיין דבהכרח רצה להוסיף על חיובו מאירוסיין, אבל התוספת המרובה שכותב לה, אף אם תחייב רק מנישואין יש תועלת בכתיבתה עכת"ד.

ולכאורה לא מובן, כיצד אפשר לכתוב תוספת בלי עיקר?

ומ"מ נחלקו הראשונים בדין כתובה לארוסה: הרמב"ם פסק שלארוסה אין כתובה מתנאי ב"ד, אלא בכתב לה כשינויי הגמרא שהמשנה בריש פרק אע"פ איירי בכתב לה וז"ל (אישות י,יא):

המארס את האישה וכתב לה כתובה ולא נכנסה לחופה, עדיין ארוסה היא ואינה נשואה, שאין הכתובה עושה נישואין.

ואם מת או גרשה גובה עיקר כתובתה מבני חורין, ואינה גובה תוספת כלל הואיל ולא נכנסה.

אבל אם ארס ולא כתב כתובה ומת או גרשה והיא ארוסה אין לה כלום ואפילו העיקר שלא תיקנו לה עיקר כתובה עד שתנשא או עד שתכתוב וכו'.

וברא"ש פ' אע"פ (סי' ה) תמה שהרי לשיטתו ארוסה גובה כתובה רק בכתב לה והיינו שהשטר מחייבו, וא"כ לא יהא אלא כשט"ח בעלמא ולמה אין גובה ממשועבדים?

עוד יש לדקדק שב"כתב לה" כתב הרמב"ם "עדיין ארוסה היא ואינה נשואה שאין הכתובה עושה נישואין" מה הצורך בזה, מהיכן נלמד או נבין בטעות שכתובת כתובה לארוסה עושה נישואין?

ולכך נראה דלרמב"ם אף שסובר כמ"ד דאין לארוסה כתובה מתנאי ב"ד, אבל בכתב לה נתחייב בחיובי כתובה כתנאי ב"ד ולא מדין התחייבות בעלמא.

ובזה תובן לשונו בסוף ההלכה "שלא תיקנו לה עיקר כתובה עד שתינשא או עד שיכתוב" דכך היא התקנה, משעת נישואין או משכתב לה, וכשכתב לה חייב מתקנת כתובה וככל משפטה וחוקה.

ולפי"ז מובן מה המקום לטעות שכתבת עיקר כתובה נישואין עושה, שהוצרך הרמב"ם להוציא ממנה. וכמבואר דכיון שתקנת כתובה היא או כשכתב לה או כשנשאה בפועל, היה מקום לטעות שכל מקום שיש חיוב כתובה יש נישואין, דהיינו שהחיוב הבא בשעת הנישואין בכתובה הוא הגורם לנישואין (או אחד הגורמים) ולכן כשכתב אף בלי חופה, כתיבת כתובה נישואין עושה, קמ"ל שנישואין אינם תוצאה מחיוב כתובה, אלא הפוך החיוב נישואין פועל חיוב כתובה אף בלא כתיבה.

ומ"מ אפשר להתחייב אף באירוסין בכתובה ואף זה בתקנת כתובה, ואינה לגמרי ככתובת נשואה דגובה רק מבני"ח מסיבות שיתבאר לקמן.

ג. כתובה-דין פסיקת מקח באישות

בעניין חיוב כתובה אם הוא מהתורה או מדרבנן נחלקו תנאים ובעקבותם ראשונים ונביא את תמצית דעות הראשונים בזה:

דעת ר"ת (כתובות י, א ד"ה אמר) שחיוב כתובה מדאורייתא, ולכך גם הכסף היינו המאתים שמתחייב לה הוא בכסף של תורה והיינו כסף צורי.

אולם רוב הראשונים וכן נראה עיקר להלכה ברמב"ם ובשו"ע שחיוב כתובה אינו אלא מדרבנן. ולכן גם המאתים שמתחייב הוא בכסף מדינה דהיינו אחד חלקי שמונה מכסף צורי של תורה.

שיטה ממצעת היא שיטת הרא"ש, דאף שחיוב כתובה הוא מדרבנן אפשר לכתוב בכתובה "דחזי ליכי מדאורייתא" לומר שהתשלום הוא בכסף צורי של תורה אבל החיוב הוא מד"ס.

שיטה ממצעת הפוכה היא דעת הרמב"ן³ בשלהי מסכת כתובות (קי, ב) ותו"ד דאף אם עיקר חיוב כתובה הוא דאורייתא, השיעור של מנה ומאתים הוא מדרבנן ולכן משערים את המאתים זוז בכסף מדינה.

ובשיטת הרמב"ן נראה לפתוח צוהר והבנה כללית במהות חיוב כתובה.

³ הביאו הח"מ סו"ק כד.

ולשון הרמב"ן שם: "אלא מדאמר רחמנא כמוהר הבתולות משמע דלכולן יש להן מוהר, ולא כסף כמוהר הבתולות קאמר." והיינו שהסך חמישים כסף דאונס ומפתה אינו שווה אלא סך שקנסה התורה שהוא יהיה מוהר הבתולה הזאת, אבל הי' הדמיון אינה לסך אלא לעצם החיוב, וכמה הוא מוהר, לזה אין שיעור.

ויש להתבונן מהו חיוב זה שאין לו שיעור, והיכן מצינו בתורה חיוב ממון כזה, כמה התביעה של האישה כלפי החרתן הנושא אותה?

ונראה שהחיוב מהתורה בכתובה הוא לפסוק את השווי של האישות, ובזה החיוב הוא כמה שהם מסכימים ביניהם ורמז לדבר "הרבו עלי מוהר ומתן" ופרש"י מוהר- כתובה.

ר"ל, כדרך שאמרה תורה 'וכי תמכרו ממכר לעמיתך וכו' ולא אמרה בכמה מוכרים, דהחיוב הוא לפי הפסיקה, כן הדבר הזה, ישנו חיוב לתת מוהר כפי המוסכם וכפי הערך כמו בשאר דרכי המו"מ והתשלום הוא עבור האישות.⁴

ובזה יש מקום לברר מה ההבדל בין הכתובה שמתחייב לתת לה עבור האישות, לכסף קידושין שגם הוא תשלום וקנין באישה וכבר ביאר האבנ"מ (כט, ב) שהוא תשלום שיווי האישות ולא שווי האישה.⁵

והנראה דכסף קידושין הוא קניין אישות לאוסרה על העולם, ואילו כתובה שבאופן הפשוט מתחייב בנישואין הוא התשלום עבור היתר האישות.⁶

ואחר שנתבאר בדברי הרמב"ן שחיוב כתובה הוא פסיקת דמים עבור האישות של נישואין, יש מקום לברר מתי נעשית הפסיקה?

שהרי כשהאישה מקודשת היא מחוסרת כל כח מיקוח, דאף שאינו יכול לכונסה בע"כ, עכ"פ היא אינה יכולה לצאת לרצונה, ואף אם תרצה להתמקח

⁴ רעיון זה שכתובה הוא תמורת האישות מד"ת נאמר בשיעור הרב ברקוביץ שליט"א בשם המשאת משה; שענינה כפסיקת מקח שמעתי מהרב אשר אריאלי שליט"א.

⁵ אמנם בכסף קידושין התשלום מידי ואילו כתובה היא התחייבות לכשתצא ממנו. אבל מ"מ הוא תשלום על אותו חפצא היינו האישות כביכול. זאת ועוד שאכן חיוב כתובה בצורתו הנוכחית לאחר תקנת שמעון בן שטח הוא באופן זה אבל קודם התקנה היתה הזכיה בכסף או בחפץ בשעת החופה כמבואר בפי' הכותב.

⁶ אמנם זה נסתר, דאין איסור ביאה בארוסה מדאורייתא, ויש ליישב שגם אין חובה ומצווה מה שא"כ בנשואה וכעין מה שמתרצים בשם הגר"ח (סטנסיל קידושין כא וחידושי הגר"י תמורה ל) לענין היתר שפחה כנענית לעבד עברי לשיטת הרמב"ם.

על גובה התוספת ולעכב הנישואין הרי היא מורדת, ואיך יתכן כאן פסיקת דמים ומיקוח לגבי שכר האישות היינו הכתובה אחר האירוסין?

ולכך נראה שאף שחיוב פסיקת מקח היינו הכתובה מדאורייתא שייכא בעיקרא להיתר הבא בנישואין, מ"מ בהכרח הפסיקה היא קודם או בשעת אירוסין.

אכן לאחר שתקנו רבנן שיעור מנה ומאתים א"צ לפסוק משעת קידושין, דחל מתנאי ב"ד בנישואין גם בלי פסיקה מוקדמת.

אך כשרוצה להוסיף או שהיא מעונינת שיוסיף לה, חוזר הדין המקורי שהפסיקה היא בשעת קידושין כדי שתוכל לדרוש את התוספת הראויה לה, אבל תוספת כשמה שמוסיף על העיקר ושיהיה לה דין כתובה דאורייתא שהרי נתחייב בדרך פסיקת מקח.

אלא שעדיין קשה מדוע האומדנא שרוצה להתחייב בכתובה רק אם יכנסנה לא תועיל גם לעיקר? ומה שתירץ בשטמ"ק דהעיקר לא היה צריך לכתוב דחייב מתנאי ב"ד ולכן הכתיבה מחייבת, עדיין קשה דהרי ל"ש לכתוב שמוסיף בלי לכתוב עיקר, ואף אם לא יכתוב מנה ומאתים עצם הכתיבה שמוסיף היינו מוסיף על העיקר?⁷

ובהסבר הדברים נ"ל דאם כותב כתובה ובתוספת מארוסין, היינו ע"מ להתחייב לכונסה בתוספת זו, ואילו היה הדין שאינו חייב כלום בנתגרשה מן האירוסין א"כ אין כל משמעות להתחייבותו בתוספת המרובה. שלא יסכים לכונסה ויגרשנה ופטור מכלום אם לא תסכים למחול התוספת, ולכן בהכרח שחיוב העיקר חל קודם הנישואין ע"מ לחייבו לכנוס.

ולפי"ז לשון המשנה "שלא כתב לה אלא ע"מ לכונסה" מתפרש לצדדים: לגבי התוספת אינו מתחייב בגירשה מן האירוסין, כיון שכתב לה רק ע"מ לכונסה.

אבל ע"מ לחייבו לכונסה בקבלת התוספת שהתחייב, חייב מאירוסין מנה ומאתים.

⁷ בדברות משה ב"מ הערה נג תירץ שגם בארוסה שייכת התקנה שלא תהא קלה בעיניו להוציאה ונהי דבעלמא לא תקנו דאין בגירושי ארוסה צער, מ"מ בכתב לה תקנו.

דאליה יכול לגרשה בלי שום חיוב בין אירוסין לנישואין ואין כל משמעות להתחייבותו בתוספת דיכול לגרשה בלי עיקר ובלי תוספת, וזה עומק כוונת השטמ"ק.

ובזה גם מובן מדוע הגביה היא מבני"ח לשיטת הרמב"ם, הרי כתובה גביה ממשעבדי?⁸ ולפ"ד המחייב בעיקר כתובה בארוסה הוא מעשה הגירושין או המיתה ולכן אינה גובה ממשעבדי משעת אירוסין דהמעשה המחייב אינו האירוסין אלא הגירושין או המיתה.⁹

ולאחר שלמדנו כך בדעת הרמב"ן נראה שניתן לומר כך בשיטת הרמב"ם.

הגם שכתבו ה"ה ועוד דהרמב"ם סובר דכתובה דרבנן, כבר הקשו מלשונו בסהמ"צ ובעוד מקומות משמע שכתובה מדאורייתא, ותירצו באופנים שונים¹⁰ וא"כ שערי תירוצים לא ננעלו, ועדיין יש מקום ליישב כרמב"ן דעיקר החיוב מדין פסיקה הוא מדאורייתא, והשיעור של מנה ומאתים מדרבנן.

ואף אם יש לבעל דין לחלוק, מ"מ שיש סוג תשלום ומחייב כזה בתורה בוודאי אפשר ללמוד.

כוונתי, שכמו שוודאי שאין חיוב לפסוק אתנן, אבל חידשה התורה שמקח הנעשה בצורת התחייבות אתנן יש לו שם אתנן, א"כ כשנאמר בתורה "כמוהר התולות" אף שאין חיוב לתת מוהר עכ"פ מצינו סוג תמורה כזו עבור האישות, וכשפוסק בצורת מוהר כלומר בנישואין, מחויב בחיובי מוהר היינו הכתובה.

אכן חז"ל חייבו לתת כתובה מאתים ומנה כשלא כתב ולכן מנה ומאתים דרבנן, אבל כשנעשה בדרך פסיקת כתובה היא מדאורייתא (ונפק"מ לתוספת כדלהלן).

⁸ מראשי הישיבות כתבו (בבית יחזקאל שם ובשיעורי הגר"ש רוזובסקי זצ"ל) דכתובה מעיקר הדין לא גביא ממשעבדי רק מתקנת שמעון בן שטח ובכתב לארוסה חזר לעיקר דין כתובה.

⁹ ובפני"י (כתובות מגב, ובקו"א) כתב כן שגובה מב"ח כיון שהחיוב הוא רק בגירושין או המיתה וכך הייתה התקנה אך לא פירש מדוע.

¹⁰ עיין משאת משה הנ"ל כתובות סימן ח ס"ח.

ד. תוספת כתובה באיילונית

במשנה בס"פ אלמנה ניזונית (כתובות ק,ב): "הממאנת והשניה והאיילונית אין להם כתובה ולא פירות ולא מזונות ולא בלאות אם תחילה נשאה לשם איילונית יש לה כתובה."

ופירש רש"י שם שלממאנת אין כתובה משום שמעצמה יוצאת (והיינו דתקנו כתובה שלא תהא קלה בעניו להוציאה אבל כשאפשרות הפירוד הוא בידה אין סיבה לחייבו כתובה) ושניה היא אישה שאסורה באיסור ערוה מד"ס ג"כ אין לה כתובה שזה קנס מיוחד, ובאיילונית משום דמקח טעות הוא.

ובגמרא (שם קא,א): "אמר שמואל ל"ש אלא מנה ומאתים (שמפסידות) אבל תוספת יש להם."

ונחלקו הראשונים אם שמואל קאי גם על איילונית או רק על ממאנת ושניה.

שיטת הראב"ד בהשגות על הרי"ף דבאיילונית הוא מק"ט כמו בשאר מומין ואינה גובה לא כתובה ולא תוספת.

הרי"ף והר"ן סוברים שגם באיילונית הדין כן, ושאני מום איילונית משאר מומים דבשאר מומים היא ידעה והעלימה ועל כן מפסידה כתובה ותוספת.

וז"ל הרי"ן: "לא היה הדבר מוטל עליה שהרי לא היתה יודעת בכך". ובדעתנו נראה להוסיף הסבר ע"פ התוס' (מז, ב ד"ה שלא כתב לה) ואם תאמר א"כ כל הלוקח פרה מחבירו ונטרפה או מתה אגן סהדי שלא על מנת כן לקחה? וי"ל דהתם אגן סהדי שבאותו ספק היה רוצה להכנס וכו' עכ"ל. וה"ה הכא דכיון דאין יודע אם היא איילונית אף שיש מקצת סימנים, כל אדם שנושא אישה מוכרח לקחת את הסיכון הזה ובוודאי שאין איתנו נביא או יודע מה שיוליד ממנה זש"ק, ולכך אין זה מק"ט כי אף אישה לא תסכים לקחת את כל הסיכון על עצמה ולהתקדש רק על מנת שאינה איילונית ולשמשו על תנאי זה לכן לא שייך טענת מק"ט.

אלא שאם טענת מק"ט אין כאן, למה מפסידה העיקר כתובה?

וברמב"ם אישות כד,ב פסק כרי"ף, דאיילונית שלא הכיר בה גובה תוספת כתובה ואינה גובה עיקר.

בהלכה ג טרח הרמב"ם להסביר דין זה¹¹ וז"ל:

ולמה אין להם עיקר ויש להן תוספת, העיקר שהוא תקנת חכמים כדי שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה, הואיל ולא הכיר בה אין לה עיקר אבל תוספת שהוא חייב עצמו בה¹² כל זמן שתוצה ותעמוד לפניו הרי עמדה בתנאי שלה והרי הקנית לו הנאתה והרי היא עומדת [לפניו] אבל התורה אסרה אותה עליו. ומה היא יכולה לעשות לפיכך יש לה תוספת שאין מעשיה הן הגורמין לה להאסר אחר הנישואין, אלא אסורה היתה מקודם.

ובפשטות לשון הרמב"ם משמע שהחייב בתוספת הוא כעין מה שכתב רש"י שתוספת היא מתנה שהוא נותן לה "שהוא חייב עצמו בה" ואינו תלוי בדין האישות ביניהם.

א"כ ברמב"ם לא קשיא בדין מה ששאלנו דלעיל בר"ן למה מפסדת עיקר כתובה, דע"ז הסביר הרמב"ם מפני שהיא תקנ"ח שלא תהיה וכו' אלא שהמשך דבריו למה אינה מפסידה תוספת לא מובן מה מיושב בזה, הרי הכא מדובר כשלא הכיר בה ואם כן כל ההתחייבות היא בטעות, ומה מועיל שכאן זה התחייבות ולא תקנ"ח?

ובספר פסקי הלכות (יד דוד פ"ד שעא) הסביר את שיטת הרמב"ם ובהקדם מחלוקת הראשונים בענין קידושי איילונית.

שיטת התוספות (יבמות ב, ב ד"ה או שנמצאו) דאיילונית שלא הכיר בה הוי קידושי טעות, ואינה צריכה גט כלל.

והוקשה להם מהא דקטנה אינה מתייבמת שמא תמצא איילונית ואמאי תתיבם ממ"נ, אם אינה איילונית שפיר מייבם ואם היא איילונית, ג"כ מותרת לו שהרי לא הייתה אשת אחיו מעולם ותירצו דאיירי שקיבל האח עליו מום זה.

¹¹ אמנם עיקר הדברים שייך להסבר חייבי לאוין שגם כן גובות תוספת על אף שהפסידו כתובתן. אך מסדר ההלכות נראה שהרמב"ם בא להסביר גם את דין האיילונית.

¹² יש לעיין מה הדין כשאין שטר כתובה (כגון במקום שאין כותבים וכד') ותובעת תוספת ע"פ מנהג בני משפחתה כתובת בנות כהנים וכדומה ומלשון הרמב"ם משמע שבאופנים אלו גובה רק התוספת מצד התחייבותו האישית וצ"ע.

ורבי אברהם מבורגילה תירץ שהמשנה בתחילת יבמות איירי שנמצאה אשת האח איילונית עוד בחיי האח והקפיד ולכן אינה צריכה גט אפילו מדרבנן שהרי הקפיד לפנינו תיכף כשידע.

אבל אם נודע שהיא איילונית רק לאחר שמת חיישין שמא אם היה בחיים לא היה מקפיד על זה ותיכף היה התרצותו מועילה לעשות קידושין למפרע.

ובסברת ר"א בורגיל כתב היד דוד, דהדבר לא מוכרע דאילונית הוא מום שאינו מתרצה בו.¹³

והן אמת דרוב בני"א מקפידים ע"ז ומיעוט אינם מקפידים, לכן כשגילה דעתו שהוא מהרוב בטלו הקידושין מדין מקח טעות, וכשגילה דעתו שהוא מן המיעוט הדבר ספק אם יכול לעשות קידושין ודאין ולכן צריכה גט מספק.

ובלשון המשנה "איילונית אין לה כתובה" דדייקין דגט בעיא מדובר באופן זה דכשנודע לו לא הקפיד, אבל עכ"פ רוצה לגרשה וא"כ כיון שגילה דעתו שאינו מקפיד צריך לגרשה בגט אבל כתובה א"צ לשלם לה דכיון שהקידושין תלויים ועומדים בהקפדתו, באותו רגע שהכיר, ובאותו הזמן שהוא יכל לבטל, גם היא יכלה לבטל כמו בכל מק"ט שברשות שני הצדדים לבטל המקח.

לכן התחייבות הבעל בקידושין על עיקר הכתובה נתבטל ונשאר חיוב התוספת שהיא בשכר התרצותה לעמוד לפניו ע"כ שרוצה לגרשה צריך לשלם לה תוספת כתובה.

ולפי מה שנתבאר לעיל ניתן להוסיף שכיון שחיוב העיקר הוא בקידושין תמורת התחייבות הבעל לקיים הנישואין עם התוספת שנתחייב, א"כ כשנתבטל החיוב לקיים הנישואין מחמת הקידושין הראשונים, אלא מרצונם הטוב (ורצונם הטוב מקיים את הקידושין דלא יהיו מק"ט) ממילא יורד חיוב עיקר הכתובה, דהעיקר הוא נתחייב בתקני"ח (שלא תהא קלה בעיניו להוציאה ובזמן שבין אירוסין לנישואין המשמעות של התקנה היא לכופו לקיים הנישואין) ולכן אף אם גילה דעתו שאינו מקפיד, ונתקיימו הקידושין כיון שכעת לאחר נישואין הדבר היה תלוי בדעתו ובדעתה, ל"ש לחייב עיקר כתובה, שהרי משעה שנודע לו והיו הקידושין תלויים, ירד חיוב עיקר הכתובה

¹³ עיין בבני אהובה דלולא מצוות ה' לפרות ולרבות לא היה זה מום כלל ואם קיים פו"ר אין זה מום אצלו וא"כ אינו כשאר מום בעצמותו עכ"ד וצ"ע דסימני איילונית הם מומים.

ומה שנשאר חיוב התוספת הוא מצד הנישואין שקיימים ועל התוספת התחייב לא מחמת הקידושין אלא הוא חיוב פסיקת מקח על הנישואין.

ובאופן אחר, אחר שנודע לו ותלויים הקידושין בהקפדתו, ומפני זה גם היא יכולה לבטל הקידושין חזר דינה להיות כממאנת שכיון שאפשרות הפירוד תלוי בה לא תיקנו כתובה, ומה שנשאר זה התחייבותו במוהר מדאורייתא שהוא התוספת שהיא כדרך פסיקת מקח ובזה נתקיים המקח דהרי ס"ס לא הקפיד ואף היא קיימה התנאי.

ה. תוספת כתובה בחייבי לאוין

הרמב"ם כתב דין חייבי לאוין שלא הכיר בה בסמיכות לדין איילונית, אבל במשנה ובסוגיא הם דינים נפרדים בקבוצות נפרדות, המשנה פותחת בדין האיילונית והממאנת והשניה שדין נתברר לעיל.

ובסיפא "אלמנה לכ"ג גרושה וחלוצה לכהן הדיוט ממזרת ונתינה לישראל בת ישראל לנתין וממזר יש להם כתובה". וזה הדין בחי"ל שהכיר בהם.

ובגמרא נחלקו רב הונא ורב יהודה מה הדין בחייבי לאוין שלא הכיר בהן הבעל, ונפסקה הלכה כרב יהודה הכיר בה יש לה כתובה לא הכיר בה אין לה כתובה."

ולא נתפרש בגמרא בדעת רב יהודה דין תוספת כתובה במציאות זו. ובראשונים (רי"ף) על דברי רב יהודה דבהכיר בה יש לה כתובה ובלא הכיר בה אין לה כתובה, כתבו דתוספת יש לה כשמואל וכן פסקו הרמב"ם והשו"ע (אישות כד, ב; אבה"ע קטז, א ובח"מ סח ס"ק יג).

דהיינו דפשיטא להו דהיכא דמפסידה כתובה שדין לה בדין המנויות ברישא ממאנת שניה ואיילונית דכתובה אין להן ותוספת יש להן כמימרא דשמואל לגבי הממאנת וחברותיה.

ולא מובן מהיכן הפשיטות, הרי באופן פשוט הפסד הכתובה גורר אחריו את הפסד התוספת (כדין עוברת על דת ומומין) ובמה דומה חי"ל שלא הכיר בה, לממאנת וחברותיה?

ונראה שהוכיחו כך מהא דנחלקו ר"ה ורב יהודה באיילונית ובחי"ל ומסקנה דסוגיה, דאחת זו ואחת זו הכיר בה אישה לא הכיר בה אינה אישה, ורואים שרב יהודה משווה לגמרי בין איילונית וחי"ל ובאיילונית כבר למדנו שיש לה תוספת כשמואל וא"כ כך הדין בחי"ל שלא הכיר בהם.

ובר"ן שם (שלהי אלמנה ניזונית) הקשה מאי שנא חייבי לאוין ואיילונית מעוברת על דת שכיון שמפסידה עיקר מפסידה תוספת? ותירץ וז"ל:

וכן הדין באלמנה לכהן גדול ממזרת ונתינה לישראל שאע"פ שלא הכיר בהן יש להן תוספת שלא היה הדבר מוטל עליהן לגלות דסברי דאפשר שיערב עליו המקח ואע"פ שיש איסור בדבר, משא"כ במומין ונדירים שאין אדם ניפייס בהן.

והדברים צל"ע רב, דמה שכתב "שלא היה מוטל עליהן לגלות דסברי דאפשר שיערב עליו המקח" וכי אם יטען מוכר שסבר שיערב המקח ולכן לא הודיע על מומיו יהיה ממש בטענתו? מלבד מה שקשה דאיך אפשר שיערב עליו המקח הרי מחוייב להוציאה ואדרבא היא הכשילתו באיסור?

ואפילו אם יכולה לטעון כך, למה לא מועיל אף לגבי עיקר הכתובה, וכך סובר רב הונא דבחייבי לאוין שלא הכיר בה יש לה ג"כ עיקר.

ובאחיעזר¹⁴ הוסיף להקשות מאי שנא משאר מומין דאמרינן אין אדם מתפייס במומין, והרי חיי"ל אין לך מום גדול מזה? ומאי שנא ממוכר בשר טריפה בחזקת כשירה שצריך המוכר להחזיר הדמים אף בעד מה שאכל ונהנה?

ומ"מ גם הצד השני לא כ"כ ברור, הא קיימ"ל דקידושין תופסים בחייבי לאוין, וא"כ למקשים על הר"ן שבחייבי לאוין שלא הכיר בא הוי מק"ט לגמרי אף לגבי התוספת א"כ צריך להיות הדין שיבטלו הקידושין ואינה צריכה גט כלל, ובפשטות נקטינן שהקידושין אינם בטלים.¹⁵

א"כ על הר"ן קשה למה אין כאן מק"ט לגבי התוספת, ואף אם נבין את תירוצו, למה אינו מועיל לגבי העיקר. ולמקשים על הר"ן קשה, דע"כ לא פליגי ר"ה ור"ח אלא לגבי כתובה אבל גט לכו"ע בעי ואם זה כמומין למה אין בטלים הקידושין ממק"ט?

¹⁴ אחיעזר (ח"א כז אות ב) וביד דוד הביא הקושיה בשם הרב יצחק אלחנן עיין באר יצחק אבהע"ז סי' ג ענף ב.

¹⁵ עיין באחיעזר שם מחלוקת אחרונים. יש המצריכים גט מדאורייתא אף בלא הכיר בה ויש המצריכים גט מדרבנן בלבד.

ובחזו"א (אהע"ז עט, טז) הקשה לשיטת רב הונא דסבר שיש לה אף עיקר כתובה מאי שנא ממומין? וז"ל:¹⁶

ונראה דדוקא נדרים ומומין ואיילונית וכיו"ב שנפשו של אדם סולדת מהן חשיב בסתם כתנאי מפורש אבל עריות לא חשיב מום במיחוש האדם, דנפשו של אדם מחמדתן.

ונהי דלאחר ההתבוננות יתחרט, אבל הכא הנידון הוא על רגע הקדושין והחופה שאילו נודע לו עכשיו ברגע ששמח בקרבתה ומתעצב בריחוקה, אי היה שב כרגע וכובש יצרו וזה לא חשיב אומדנא דמוכח, דבעצם הוי ספק אולי קדמה פחזותו להתבוננותו. ובסתמא לא חשיב תנאי, ונהי שכל התקרבותו בשידוכין עמה היה בטעות וישראל בחזקת כשרות שלא יתן עיניו במה שאינו שלו אבל זה לא מהני לבטל הקדושין כל שברגע הקדושין לא היה שב בידיעתו וזה אינו אלא ספק ולא חשיב אומדנא דמוכח וכו'.

ויש לחלק בין מומין לאיסור דמומין חשיב אומדנא דמוכח שדינו כתנאי מפורש, ואיסור לא חשיב אומדנא דמוכח, אף אם באמת אי הוי ידע לא היה מקדש וכונס. דיראת המומין שדוחין אותה בטבע חשיב כאילו נחית לספק זה בלבו וחשב עליהן לבטל הקדושין.

אבל יראת האיסור שאין הדחיה בחק הטבע ובקושי, לא חשיב כאילו נחית לחשוב עליהן ולעשות תנאי בזה וכאילו מוחלט בידו שא"א שתהיי אסורה ומצינו כן ב"ק קי, ב ביבמה שנפלה לפני מוכה שחין משום דאשה בכל דהו ניחא לה ופרש"י דניחא לה להתקדש לראשון אף בספק שתזקק לאחיו ואע"ג שאין צורך לה להכנס בספק זה שאם מתקדשת בתנאי נמי אינו חסירה כלום בחיי בעלה אלא משום שניחא לה בהאי לא חשיב כמעלה על לבה תנאים וכו'.

ואע"ג דבאמת כל האומדנות אינו מחשבת הקונה והמקנה בשעת הקנין והמעשה מ"מ מדת סתמא שתלוי במשפט החכמים מה חשיב

¹⁶ העתקתי את רוב לשונו כיון שהדברים מיוחדשים עד מאוד. וגם דומני שיש בהם הערה מוסרית חשובה.

תנאי ומה לא חשיב תנאי תלוי בחזק החשק של הענין שעושה ובחזק ההפסד של החשש העתידי המסופק. עכ"ד המופלאים.¹⁷

והנה הגם שהסבר זה מקהה קצת את עוצמת הקושי, הרי חיי"ל אין לך מום גדול מזה? ולדברי החזו"א, יש בזה קצת הפרזה בערך היראת העונש שהשריש האדם בעצמו, עד כדי כך שברור לנו שסולד הוא מהחטא כמו ממומים, וברור שלמכאובינו רובא דרובא דאינשי עדיין לא הגיעו למידה זו.

אלא שאם זו ההבנה בר"ן קשה למה אין מחייבים אותו גם במנה ומאתים כיון שאין לנו אומדנא דמוכח לבטל הקידושין מכל וכל, והתחייבותו בכל הכתובה כרב הונא.

וע"פ המבואר לעיל, דחויב כתובה דאורייתא הוא פסיקת מקח עבור האישות של הנישואין, והוא דבכל מקום שיש חלות הקידושין אם פסק על הכתובה חל חיוב פסיקת המקח דהיינו הכתובה, והפסיקה צריכה להעשות קודם הקידושין שתמורת הפסיקה מסכימה האישה להתקדש, אמנם לאחר תקנת חז"ל במנה ומאתים דמי"מ מחויב לה א"צ בפסיקה לפחות לגבי הסכום המינמלי.

אכן כשמוסיף לה, הוא ג"כ בדרך פסיקה ומו"מ, ולכן התוספת מקבלת את הדין הדאורייתא של הכתובה, ואילו המנה ומאתים אינם אלא לחייבו לכנוס ע"פ התוספת שהתחייב, וכאן הרי לא שייך לחייבו במנה ומאתים מצד תקנת חכמים מפני שלא תקנו בחיי"ל דבעמוד והוצא קאי, ולכך נשאר רק החיוב שהתחייב לה מצד הפסיקת מקח בדמי הכתובה שהם התוספת,¹⁸ וזה חיוב הכתובה הדאורייתאי.

ובכך אפשר להבין את דברי הר"ן (הו"ד לעיל) ש"לא היה מוטל עליהם לגלות וסברה אולי יערב המקח" כל אלו סברות שלא לבטל הקידושין מצד מק"ט, ואילו במומין ל"ש דאין אדם מתפייס במומים.

¹⁷ והרב יוסף שליט ציין לתוס' תענית ד, א שהטענה על אליעזר עבד אברהם ששאל שלא כהוגן רק על חירת או סומא ולא על ממזרת, ע"ש.

¹⁸ ובהא דלא מהני טענת מקח טעות בחיי"ל ראיתי בגידולי שמואל (כתובות עג) דכיון דא"א לקדש חיי"ל ע"י שליח דאשלד"ע, ודליתא בשליחות ליתא בתנאי ואם כל יסוד ביטול מקח בטענת מק"ט הוא מדין אומדנא בתנאי, כסברת רעק"א (שו"ת מהדו"ת קו) ל"ש מקח טעות בקידושין בחיי"ל ובגדולי שמואל דחה את זה ע"פ האו"ש (הלי יבום) דדווקא בחליצה דליתא בשליחות כלל שייך האי כללא אבל בקידושין דשייך באופן עקרוני שליחות לא אמרינן ליתא בשליחות ליתא בתנאי.

ועיקר דברי הר"ן להסביר למה אין כאן מקח טעות בקידושין, וכיון שיש כאן קידושין יש נישואין וכשיש נישואין חל חיוב כתובה מדאורייתא, ומהו חיוב כתובה ד"ת? ע"פ המתבאר שהתחייבות בתוספת בדרך פסיקה היא הכתובה דאורייתא. דמנה ומאתים אינם מצד הפסיקת מקח תמורת האישות, אלא מצד תקנה ע"מ לכוף לקיים הנישואין עם התוספת שהתחייב וכיון שכאן מעולם לא היה צורך במנה ומאתים ולא תקנו, נשאר כאמור, התחייבותו בתוספת שהיא הכתובה העיקרית מדאורייתא.

ו. חיוב תוספת כתובה בטוען פ"פ מצאתי

בגמרא בכתובות ט, ב: האומר פתח פתוח מצאתי נאמן להפסידה כתובתה. ובהמשך שם י, א חכמים תיקנו להם לבנות ישראל לבתולה מאתים ולאמנה מנה והם האמינוהו שאם אמר פתח פתוח מצאתי נאמן. א"כ מה הועילו חכמים בתקנתם, אמר רבא חזקה אין אדם טורח בסעודה ומפסידה.

וכתבו הר"ף והרא"ש שם וז"ל: וחזינן לגאון דקאמר הני מילי לענין מנה ומאתים אבל לענין תוספת לא מהימן ומימרא וטעמא דמסתבר הוא דלא תקינו רבנן אלא מנה ומאתים אבל לענין תוספת לא מהימן וכו'.

והקשה הרא"ש וז"ל: איני כחולק על דברי הגאון אבל מתוך הסברא נראה דמהימן גם לענין תוספת דדבר ידוע דלשם חייבת חופה וביאה הוסיף לה, וכי היכי דאמרינן לענין מנה ומאתים חזקה אין אדם טורח וכו' גם לענין תוספת שאינו מוסיף לה אלא בשעת חופה היאך נאמר שבשעת חופה כתב לה ולמחר בבוקר נתחרט ומגרשה, אלא וודאי טענתו אמת ולהכי מגרשה ואדעתא דהכי לא הוסיף לה וכו'.

והכס"מ (אישות יא, טז) תירץ קושית הרא"ש, דגאון דייק לשון הגמרא דלא האמינוהו אלא לגבי מנה ומאתים שהם תיקנו, וא"כ בתוספת שאינה מתקנת חכמים לא האמינוהו.

ובאופן פשוט כוונתו כמבואר במ"מ שמרצונו נתחייב לה והרי זה כשאר חיובים שאין המתחייב נאמן בהפקעתם.

וא"כ צריך להבין את תירוץ הכס"מ, שהרי היא גופא מה שמקשה הרא"ש, דכיון דדבר ידוע שלחיבת ביאה וחופה יהיב, לכך ראוי להפסידה גם תוספת, שהרי אינה כשאר חיובים אלא ככתובה.

ובשו"ע (סח,ח) פסק כשיטת הגאון ובבאור הגר"א ציין לרי"ף ולעיין בבה"ג שכתב הטעם כנ"ל כרב המגיד ואח"כ הוסיף הגר"א: "וני"ל טעמם ממ"ש חכמים כו' הואיל ומדרבנן הוא משא"כ במתני' דהיא דאורייתא".

ונראה שהגר"א מוסיף על סברת באר הגולה שציין והביא את דברי הרב המגיד, שבהם ניתן להבין שאף שתוספת כתובה דרבנן דסוף סוף היא מחיובי הכתובה. מ"מ כיון שהוא התחייב בכתובה כזו אינו נאמן בטענתו.

והגר"א מוסיף ומבאר שמהגמרא משמע שדוקא מאתים חייב מדרבנן, אבל בתוספת חייב מדאורייתא.

ובתחילה הבנתי שכוונת הגר"א לחיוב מדאורייתא, כסתם התחייבות ממונית שבין אדם לחברו וכמובן שכל המחוייב לחברו מצד הלוואה או כל חוב אחר הוא חייב מדאורייתא.

אלא שא"כ יקשה למה שביעית אינה משמטת תוספת כתובה ככל חוב בעלמא כמבואר ריש אע"פ)?

ועוד קשה בסברא שחוב התוספת יהיה בתוקפו יותר חזק מחוב העיקר רק מפני שהתחייב, שהרי גם במנה ומאתים מעבר לתקנת חכמים הרי גם עליהם התחייב בשטר, ומדוע לא יקבלו מצד אותה התחייבות תוקף חיוב דאורייתא?

ואפשר שכוונת הגר"א שבתוספת כתובה חייב מדאורייתא הוא דין כתובה דאורייתא, כמו שנתבאר לעיל ויהיו דבריו סיוע גדול לדברנו.

והיינו שכשמוסיף החיוב הוא חיוב כתובה דאורייתא מדין הפסיקה וכנ"ל, משא"כ העיקר כתובה יש בו תקנה בלבד.

וכן מורים ג"כ דברי הכס"מ שהובאו לעיל דבזה תירץ את קושיית הרא"ש דאל"ה קשה כדלעיל.¹⁹

¹⁹ ולפי"ז אולי מיושבת מה שהקשו (רעק"א כתובות לו,ב; החזו"א סימן עט ס"ק כו) דגבי חרשת דלית לה כתובה כלל דאין לה ט"ב, אם כן כשכתב לה הוי הכל בכלל תוספת ואמאי נאמן בטוען פתח פתוח? ולפי"ד מובן דמאי דאמרין דתוספת דאורייתא אינו דין התחייבות בעלמא אלא דין כתובה דאורייתא ולחרשת וודאי שאין דין כתובה דאורייתא, כיון שאין לה נישואין מדאורייתא.

ז. סיכום

נתחדש ע"פ שיטת הרמב"ן שכתובה דאורייתא אבל אין לה שיעור ושיעור מנה ומאתים הוא מדרבנן, ומדין "פסיקת מקח" וכתמורת האישות.

ולכך אף לאחר שתיקנו חז"ל שיכתוב לא פחות ממאתים לבתולה ומאה לאלמנה נשאר המנהג והדין להוסיף, ותוספת זו הוא הדין הדאורייתאי של כתובה שהוא פסיקת מקח תמורת האישות.²⁰

נתבאר דינם של הנוטלות תוספת כתובה אף שמפסידות עיקר, שהוא מנוגד לסברא שתוספת כתובה כשמה כן היא ומקבלת את דיני הכתובה.

בדין כתובה לארוסה ובדין איילונית שלא הכיר בה נתחדש שדין מנה ומאתים ומחוייב בשורשו מתוקף חלות קידושין, ותפקידו שלא תהיה קלה להוציאה היינו קודם הנישואין ובגלל זה יש לארוסה עיקר.

ולאיילונית כיון שהיו הקידושין תלויים ועומדים בהסכמתם וגם היא יכלה לבטלם, התבטל החיוב עיקר כתובה שמחייב את הבעל לכונסה.²¹

ובדין חייבי לאוין נתחדש ונתבאר ביתר תוקף דחיוב התו"כ אינו מתבטל אף שהעיקר התבטל, דכיון שחיובו מצד פסיקת המקח עבור האישות ונתחייב בזה מכת חלות הקידושין והרי הקידושין אינם מתבטלים ולכן חיוב הפסיקה מדאורייתא נשאר משא"כ העיקר שהוא מתקני"ח ובזה לא תיקנו.²²

ובאופן דומה בטוען "פתח פתוח מצאתי" שהוקשה למה אינו נאמן להפסידה אף התוספת? ודייקנו מלשון הגר"א דתוספת דינה כדין כתובה דאורייתא והיינו מדין פסיקת מקח עבור האישות ואינו נאמן כנגד חיוב שמחוייב לה מדאורייתא.

ונחתום בדבר הלכה, דהב"ח (סו, ד"ה כתב ר"ה) כתב וז"ל: "ואם לא נכתב התוספת כלל בכתובה, לא מבעיא דאסור לו לבוא עליה דלא סמכא דעתא וכו'.

²⁰ עפ"י דיוק הלשון ברמב"ם הנ"ל הערה 2 מכוון, דיש חובה שלא לפחות.

²¹ כביכול היה כאן חלות של קידושין ונישואין בב"א.

²² ומה שבמשנה בהכיר בהם מחוייב בעיקר היינו קנס כדפירש רש"י. ומעיקר הדין לא שייך תקני"ח בזה.

ודבריו צ"ע שהרי אפילו אם איבדה כתובתה או מחלה הלכה פסוקה היא שצריך לכתוב לה רק את עיקר כתובתה?²³ ולמבואר נראה דל"ק, דדין התוספת הוא פסיקת מקח עבור הסכמתה של האישה להינשא, ובכונס לחופה אסור בלי תוספת כי זהו הדין דאורייתא של כתובה, אבל לאחר הנישואין אם מחלה או אבדה הכתובה, צריך לכתוב לה עיקר מתקני"ח כדי שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה אבל את התוספת שהיא מצד הפסיקה ועליה כבר מחלה אין צורך כיון שכבר היא קנויה לו לאישות.²⁴

ונראה עפ"י שגם מטרת וכוונת ההתחייבויות שונה בתכלית, דאילו גבי עיקר כתובה, מטרת התקנה שלא תהיה קלה בעיניו להוציאה, ואילו הוראת התוספת היא חשיבות וחיבה וכמבואר שלא כתב אלא ע"מ לכונסה וחיבת ביאה וכד'.

ובתוספת נופך בזה ניתן להביא בדרך הדרוש; בנבואה בהושע פ"א בסופה כתיב "כי אתם לא עמי ואנוכי לא יהיה לכם" ופרק ב מתחיל "והיה מספר בני ישראל כחול הים וכו'" ומביא רש"י ז"ל מספרי דבי רב רבי אומר מה ענין זה אצל זה אלא משל למלך שכעס על אשתו שלח אחר הסופר לכתוב לה גט, עד שלא בה הסופר נתרצה המלך לאשתו אמר המלך אפשר יצא סופר זה מכאן חלוק, כלומר לבו חלוק ותוהה לומר למה שלח אחרי, אמר לו בא וכתוב לה שאני כופל לה כתובתה", ואם כתיבת תוספת מרובה מהווה ג"כ סנקציה כלכלית על הבעל, כדי להקשות על הבעל ולהרחיק את עניין הגירושין, מה יועיל לכפול כתובתה? להיפך מיד יבין הסופר מה התחולל קודם בואו, אלא ברור שכתובת תוספת מורה חשיבות וחיבה בין איש לאשתו ובנמשל בין כנסי"י לרבש"ע.

²³ אף שאפשר לדחוק בכונתו דאיירי כשנתחייב בע"פ בתוספת ובזה לא סמכא דעתא, אם זו כונת הב"ח עדיין דבריו מהוים ראייה דתוספת היא התחייבות הכתובה וצריכה האישה להיות בטוחה בפסיקה שפסק לה ע"פ אף שכתב המנה והמאתים.

²⁴ ומתבאר שיש ענין להוסיף על הכתובה וליידע הכלה ולקבל הסכמתה על התוספת. ומכאן הערה על מי שרוצה לתקן בכתובות ספרדיות תוספת קבועה (ראה קובץ שערי צדק בדברי הרב ערוסי).